

YEVROPADA MO'G'ULLAR IMPERIYASINING TASHKIL TOPISH SABABLARI HAQIDAGI QARASHLAR

Ahtamova Hurliqo Akbar qizi

Aniq va ijtimoiy fanlar universiteti

tarix yo'nalishi 1-boisqich magistratura talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20952603>

Mo'g'ullar imperiyasini o'rganish tarixi deyarli uning kelib chiqishidan boshlanadi. Eng katta faollikni Yevropaliklar ko'rsatdi. Josuslar va diplomatlar, savdogarlar va missioner ruhoniylar, mo'g'ul xonlari xizmatidagi yollanma askarlar, Mo'g'ul imperiyasiga kim tashrif buyurgan bo'lsa. Vengerlar, fransuzlar, belgiyaliklar, ispanlar, chexlar, nemislar, inglizlar va Italiyaning turli shahar-davlatlarini ifodalovchi juda ko'p italiyaliklar. Ular mo'g'ul imperatorlarining boyligi va qudrati, saroydagi diniy vakillarning roli, pochta yo'llari, Mo'g'ullar imperiyasida Yevropa va Uzoq Sharqni bog'lovchi yo'llar orqali katta ulushlarni egallagan Yevropalik savdogarlarning savdosi haqida ko'plab ma'lumotlarni qoldirgan. va boshqalar, tijorat ma'lumotnomalarida - qo'llanmalar, «Buyuk Xon kitobi» va katolik missionerlarining hisobotlarida aks ettirilgan.

XVIII asr boshlarida bu an'ana fransuz iezuit rohiblarining asarlari bilan davom ettirildi. 1710-yilda F. Petit de la Kruaning Mo'g'ullar imperiyasining asoschisi haqidagi birinchi ilmiy-ommabop asari «Buyuk Chingizxon tarixi» paydo bo'ldi. U islomiy manbalarga asoslangan edi[1]. Xitoy manbalaridan birinchi bo'lib Yevropalik A.Gobil o'z asarida foydalandi.

Chingizxon va bosib olingan Xitoydagi mo'g'ullar sulolasi tarixi haqida asar 1749-yilda K. Visdeluning «Tatariya tarixi» kitobida paydo bo'ldi. Bu kitoblar, shuningdek, R. D. Orleanning «Tatar istilolari tarixi» va M. Manuchchining «Mo'g'ullar imperiyasining to'liq tarixi» asarlari birlamchi manbalarga nisbatan tanqidiy munosabat bilan ajralib turmagan va ular asosan yoki oddiy tarjimalar edi. Yaqin Sharq yoki Xitoy tarixiy asarlar yoki ularni Yevropa manbalari bilan jamlash.

Iezuitlar haqidagi ma'ruza materiallaridan J.De'Gine o'zining «Xunlar, turklar, mo'g'ullar va boshqa g'arbiy tatarlarning antik davrda va Iso Masihdan to bizning davrgacha bo'lgan umumiy tarixi» nomli monumental asarida foydalangan. Aynan u bilan, ehtimol, ilmiy mo'g'ulshunoslik va yevrosentrik maktab boshlanadi. J. De'Guigne xitoy va arab birlamchi manbalari bilan tanish bo'lgan, u birinchi bo'lib Osiyodagi ko'chmanchi xalqlarning kelib chiqishi va rivojlanishi bilan bog'liq bir qancha masalalarni ko'targan va ko'chmanchi tarixdan to hunlargacha bo'lgan barcha asosiy voqealarni yoritgan; temuriylar[2]. Ammo J.De'Guigne ko'chmanchi xalqlar o'rtasida hech qanday farqni ko'rmaydi, uning uchun barcha ko'chmanchi xalqlar «tatarlar», ular turk yoki mo'g'ul ekanligiga ahamiyat bermaydi, ular uning uchun shunchaki vahshiylardir. Shunday qilib, u mo'g'ullarning jahon tarixidagi o'rni haqida shunday yozgan edi: «Ushbu buyuk inqilobni keltirib chiqargan, keyin esa biz bilganlar ichida eng kengi bo'lgan imperiyani tuzgan xalqlar umuman madaniyatli bo'lmagan va ular intilishmagan. qonunlarining donoligini yoyish uchun. Ular butun boyliklarni tortib olish, xalqlarni qullikka aylantirish, ularni vahshiy holatga qaytarish va o'z nomlarini qo'rqinchli qilish uchungina eng uzoq mamlakatlarga borgan vahshiy xalq edi».

Ko'chmanchi qabilalarning ichki hayoti va ijtimoiy tuzilishining ko'p asrlar davomida o'zgarishligi va to'liq turg'unligi tushunchasi ham J.De'Genga tegishli. Ammo, barcha kamchiliklarga qaramay, ko'chmanchi xalqlar tarixini tizimlashtirish va umumlashtirishga bo'lgan urinishi uchun J. De'Giigneni hurmat qilishimiz kerak.

Yevrosentrik maktabning yana bir namoyandasi M. Maya bo'lib, u o'zining xitoy va manjur manbalariga asoslangan «Umumiy Xitoy tarixi bu imperiya arxividan» nomli o'n ikki jildlik asarida mo'g'ullarga 3 jildgacha bag'ishlagan⁶. Shuningdek, u manbalarga tanqidiy yondashish, sinofilizm, barcha xalqlarning o'zboshimchalik bilan madaniy-o'troq va varvar-ko'chmanchiga bo'linishi bilan ajralib turadi[3].

«Ma'rifat davri»ning boshqa vakillari ham ancha orqada qolishgan. Shunday qilib, buyuk qomusiy olim F.M. Volter o'zining «Xalqlarning axloqi va ruhi va Buyuk Karldan Lui XIIIgacha bo'lgan tarixning asosiy voqealari to'g'risida esse» asarida o'ziga xos tarixparvarlik va o'tmishdagi o'xshashliklarni qidirish istagi bilan Chingizxon va Iskandar Zulqarnaynni taqqoslaydi, xolisona baho beradi. ikkalasi ham. Ammo, ba'zan, Yevropa va Sharq institutlari o'rtasidagi o'xshashliklarni izlash, umumiy davlatlar bilan qurultoyini solishtirish va hokazo, F.M. Volter ko'pincha faqat tashqi o'xshashlikka asoslanadi. XVIII-XIX asrlardagi deyarli barcha G'arb mualliflarining o'ziga xos xususiyati uning baholashlariga ham ta'sir qiladi. Shunday qilib, F.M. Volter Chingizxon haqida mohir sarkarda va davlat arbobi sifatida gapiradi, lekin shu bilan birga uni o'z yo'liga faqat o'lim va halokat sepgan vahshiy sifatida tavsiflaydi. Chingizxonning bosqinchilik siyosatini tushuntirish F.M. Volter ko'chmanchilarni Yevropa tsivilizatsiyasi ta'sir qilmaydigan tabiiy xususiyatlardan qidiradi. Va ularning g'alabalarining sabablari, masalan Tatsit, vahshiylarning qattiqqo'lligini, ularning o'limga e'tibor bermasligini va og'ir sharoitlarda yashash qobiliyatini tushuntiradi[4]. Ammo, boshqa vatandoshlaridan farqli o'laroq, Volter ob'ektiv bo'lishga harakat qiladi. Va Chingizxonni bosqinchi sifatida qoralar ekan, Sharq va Vizantiya imperiyasini qonga botgan Yevropaliklar, salibchilarning shafqatsizligini, Iskandar Zulqarnayn sodir etgan vahshiyliklarini birdek qoralaydi.

F.M. Volterning so'zlariga ko'ra, Mo'g'ullar imperiyasining yaratilishi talonchilik natijasi edi. U imperiyaning o'zini Buyuk Karl davlati bilan qiyosladi, lekin ularning farqlarini shuni ta'kidladiki, Mo'g'ullar imperiyasi tarkibiga rivojlanish darajasi turlicha bo'lgan, turli dinlarga ega bo'lgan, keng hududga tarqoq xalqlar kirgan, ikkinchi davlat esa ixcham va birlashgan dindoshlar edi. Volter ko'chmanchilarning intellektual imkoniyatlarini inkor etdi. U ularning vahshiyliigi, urf-odatlarining qo'polliigi, nodonliigi haqida qayta-qayta gapirgan va shu bilan birga Xitoyning madaniy hukmronligini haddan tashqari ko'targan, jahon sivilizatsiyasiga ulkan hissa qo'shgan asl ko'chmanchi madaniyatning boyligini inkor etgan[5].

Yevrosentrik maktabning J. De'Gindan keyingi ikkinchi ko'zga ko'ringan vakili K. D'Xosson bo'lib, u 1824-yilda «Mo'g'ullarning Chingizxondan Tamerlangacha bo'lgan tarixi» asarini nashr ettirdi. K. D'Xosson asli arman bo'lishiga qaramay, Parijda uzoq vaqt Shvetsiya elchisi bo'lganligi uni fransuz maktabining izdoshiga aylantirdi.

K. D'Xosson o'z ishini yozish uchun ko'plab fors, turk, arab, gruzin, nemis va polyak manbalarini jalb qildi. U birinchi bo'lib Rashid ad-din ijodidan foydalangan. Buning natijasi o'laroq, biz uning ijodida boy sahihlikni ko'ramiz mo'g'ullarning siyosiy tarixiga oid faktik materiallar. Ammo K. D'Xosson mo'g'ul bosqinlarining sabablari va mo'g'ullar davlatining tashkil topish jarayoni haqida gapirar ekan, shunday yozadi: «... Chingizxon davlati faqat qonli kurashlar natijasida boshlangan qonli kurashda tug'ildi. o'z hududlarini va ularning qo'l ostidagi odamlar sonini kengaytirishga intilgan ko'plab mo'g'ul qabila rahbarlarining ambitsiyalari « U imperiyaning shakllanishini faqat «Chingizxon va uning vorislarining yovuz irodasi bilan boshqariladigan shafqatsiz va g'azablangan qo'shinlarning qo'shni mamlakatlardagi talonchilik va boy o'ljalarni tortib olishga bo'lgan tashnaligi bilan bog'laydi. Natijada Yevropaning sharqiy

hududlari va Osiyoning katta qismi butunlay vayron bo'ldi va ularni qon va vayronalar bilan qopladi.»

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Petis della Croix. Istoria del gran genghizcan primo imperadore degli antichi Mongoli e Tartari. Venezia, 1710.
2. Gaubil R. Histoire de Genntehiscan. Paris, 1739.
3. Guines I. de. Histoire Generale des Huns, des Turcs, des Mongols et des autres Tartars. Paris, 1756.
4. Вольтер Ф.М. Сочинения. М.; Л., 1948.